

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ РЕГІОНУ

У статті розкрито основні проблеми та особливості функціонування фермерських господарств Одеської області. Визначено перспективні напрямки розвитку та посилення їх конкурентних позицій на ринку. Надано рекомендації щодо стабільного розвитку фермерських господарств та посилення їх позицій на аграрному ринку.

The main problems and peculiarities of functioning of farms in the Odessa region are found in the article. The major perspective ways of development and strengthening of their competition position in market conditions are defined. Recommendations concerning the sustainable development of farmers and strengthen their position in the agricultural market are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стратегічний напрям розвитку ринкової економіки України та необхідність перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки держави здатний інтегрувати у світовий аграрний ринок, зумовлюють необхідність становлення таких аграрних формувань, які б найбільше повно відповідали ринковій системі і були конкурентоспроможними, економічно сталими й ефективними. Дослідження вітчизняних учених, досвід і практика організації світового сільськогосподарського виробництва свідчать, що такими є господарства, що ґрунтуються на принципах підприємницької діяльності, серед яких належне місце посідає фермерське господарство. Підприємницькі структури аграрної сфери економіки, у тому числі і фермерські господарства, у процесі своєї діяльності стають учасниками конкурентної боротьби за споживача і можливість їх виживання залежить від здатності ефективно та в комплексі використовувати всі свої переваги над конкурентами. Забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств вимагає розробки відповідних заходів, які б дозволили їм пристосовуватись до змін існуючого ринкового середовища та посилення конкуренції.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Теорія, методологія і практика становлення і функціонування фермерських господарств у процесі ринкових перетворень в аграрній економіці знайшли своє відображення в чисельних наукових працях вітчизняних учених Ю.О. Махортова, С. Мочерного, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Мессель-Веселяка, П.Т. Саблука, В. Збарського, В.В. Юрчишина та багатьох інших.

П.М. Макаренко та Л.Л. Мельник [1, с.147-148], розглядаючи фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства, зазначають, що фермерство в країнах з ринковою економікою є пріоритетною організаційно-правовою формою господарювання в агросфері. Вони не заперечують тезу, згідно з якою поєднання в одній галузі власника виробничих ресурсів і результатів господарювання, працівника і менеджера у найбільшій мірі забезпечує сумлінне та творче ставлення людини до праці, сприяє раціональному використанню землі й інших засобів виробництва. Разом із тим вони вважають, що ефективність і життєстійкість фермерських господарств визначається не тільки ефектом приватного господарювання, але й дією багатьох чинників, серед яких чільне місце займають розміри господарства. За досвідом країн заходу проблема досягнення оптимальних розмірів фермерських господарств розв'язується у розвитку таких процесів (тенденцій) у сільському господарстві як: кооперація, спеціалізація, корпоратизація, інтеграція, концентрація виробництва.

На думку Ю.О. Махортова [2, с.74-75], до основних організаційно-економічних

проблем, з якими стикаються фермерські господарства належать: недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, відсутність стартового капіталу, слабка підтримка з боку банків, недосконалість системи оподаткування.

В. Збарський [3, с.10] зазначає, що за умови правильної організації економічного механізму функціонування, фермерські господарства можуть досягти досить високого рівня розвитку, маючи на увазі раціональну побудову економічних взаємовідносин фермерських господарств як в них самих, так і з зовнішніми структурами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах ринкової економіки підвищується рівень невизначеності і ризику у виробничій діяльності, що зумовлює необхідність визначення основних форм організації виробництва, обґрунтування стратегічних напрямків розвитку фермерських господарств на перспективу відносно посилення їх конкурентних позицій на аграрному ринку.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення основних тенденцій розвитку фермерських господарств в Одеській області, що дозволить визначити основні напрямки регулювання і стимулювання їх діяльності на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення і становлення фермерських господарств в аграрній сфері економіки Одеської області проходило в динамічних, часто змінюваних умовах і за останні роки набуло значного розвитку. За кількістю фермерських господарств Одеська область посідає перше місце в Україні. Якщо у 1991р. налічувалось 189 фермерських господарств, то у 2008р. їх кількість збільшилась в 31,2 рази і становила 5903 господарств.

Найвищі темпи зростання кількості фермерських господарств в області спостерігались в 1991-1995 роках, коли їх кількість за рік збільшувалась у середньому у 2,2 рази (рис. 1).

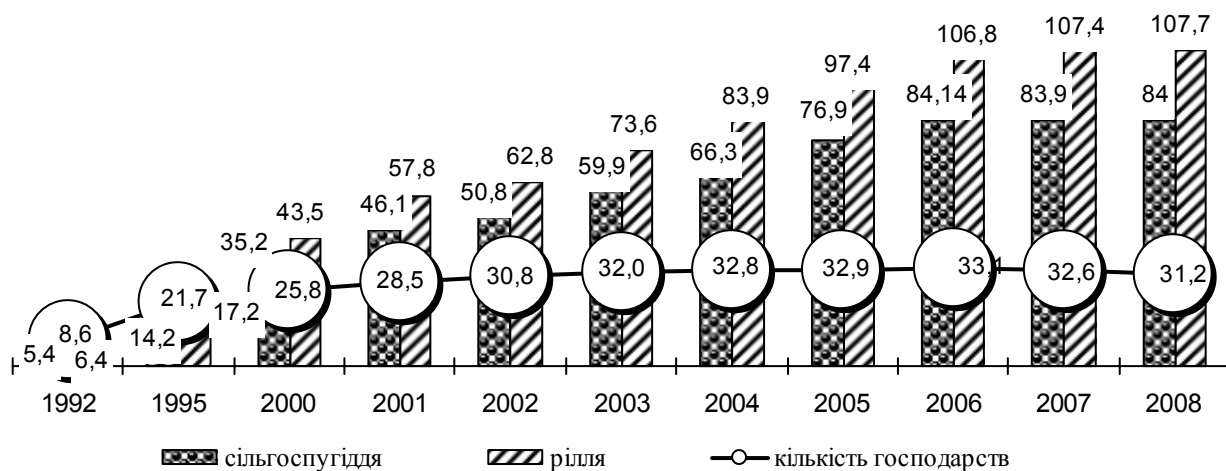


Рис. 1. Темпи росту кількості фермерських господарств та наданих їм земельних площ (1991=1,0)

Разом з цим основною тенденцією розвитку фермерства в області є розширення розмірів їх землекористування та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. Так, на 1 січня 2009р. в користуванні та володінні фермерських господарств області було 361,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі ріллі – 351,5 тис. га. За період з 2000 по 2008 р. площа сільськогосподарських угідь і ріллі зросла більш, ніж у 2 рази (табл.1). Розширення земельних ділянок позитивно позначилось на виробництві сільськогосподарської продукції. У динаміці показник виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь рік у рік зростає і в 2008 році склав 125 тис. грн. Проте цей показник все ж таки залишається значно нижчим, ніж в аграрних підприємствах всіх форм власності в цілому по Одеській області, де одержано 164,3 тис. грн. валової продукції сільськогосподарства на 100 га сільськогосподарських угідь.

Наведені дані свідчать про загальне зростання кількості фермерських господарств за

період з 2000 по 2008 рік у 1,2 рази. Але слід зазначити, що починаючи з 2007 року відбувається повільне їх зменшення (в 2007 році на 91 господарство порівняно з 2006 роком, а в 2008 році – на 262 господарства порівняно з попереднім роком).

Таблиця 1

Динаміка розвитку фермерських господарств Одеської області

Показники	Роки					2008 р. до 2000 р., разів
	2000	2005	2006	2007	2008	
Кількість господарств	4867	6213	6255	6164	5903	1,2
Площа сільгоспугідь, тис. га	151,7	331,2	362,6	361,4	361,7	2,4
у т.ч. ріллі, тис. га	141,9	318,1	348,7	350,8	351,5	2,47
У середньому на 1 господарство сільгоспугідь, га	31	53	58	59	61	2,0
У середньому на 1 господарство ріллі, га	29	51	56	57	60	2,0
Чисельність працюючих, усього, чол.	6415	13594	12506	10965	9655	1,5
Валова продукція сільського господарства, млн. грн..	70,3	277,9	323,9	161,8	452,1	6,4
Валова продукція в розрахунку на 1 господарство, тис. грн.	14,4	44,7	51,8	26,2	76,6	5,3
Валова продукція в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	46,3	83,9	89,3	44,8	125,0	2,7
Валова продукція в розрахунку на 1 працюючого	11,0	20,4	25,9	14,8	46,8	4,4

Аналізуючи динаміку розвитку фермерських господарств області, необхідно відзначити, що в останні роки просліджується чітка тенденція збільшення розмірів їх землекористування. Разом з тим, проблематичним залишається досить незначний розмір переважної більшості фермерських господарств, що в свою чергу не дає можливості ведення ефективного виробництва. У цілому по області фермерські господарства за розмірами площ сільськогосподарських угідь розподілились досить нерівномірно – більше 40% господарств мають розміри сільськогосподарських угідь до 10 га, 27, 6% господарств мають земельні площі до 50га і тільки 132 (2,3%) фермерських господарств використовують більше 500 гектар сільськогосподарських угідь.

Більшість новостворених фермерських господарств є перспективними. Проте, сьогодні, в умовах суцільної економічної кризи, багато об'єктивних та суб'єктивних чинників негативно впливають на розвиток підприємництва в аграрній сфері. Основною причиною, що стримує розвиток фермерства, все ще залишається недосконалість системи матеріального забезпечення і агросервісного обслуговування, адже у фермера-початківця немає необхідної матеріально-технічної бази та стартового капіталу. За останні роки в Одеській області на 100 новостворених фермерських господарств 26 припиняють свою діяльність. Як правило це невеликі господарства з площею сільськогосподарських угідь до 5-10 га, де рівень товарності виробленої продукції залишається низьким (не перевищує 15-30%) і, як наслідок, виручка від реалізації продукції не в змозі перекрити понесені витрати, її недостатньо навіть для підтримки наявного ресурсного потенціалу.

На нашу думку, перспективним для досягнення сталого розвитку фермерських господарств має стати укрупнення їх розмірів землекористування. Виробництво продукції в цих господарствах повинно бути орієнтованим головним чином на ринок і лише частково на власне споживання. Укрупнення розмірів фермерських господарств може бути за рахунок оренди землі, кооперування, інтеграції з підприємствами третьої сфери АПК.

Диференціація фермерських господарств за розмірами землекористування зумовлює

певні особливості формування їх виробничого потенціалу, можливості дотримання агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, удосконалення технологій, залучення інвестицій та інше, що зумовлює їх конкурентоспроможність. Господарства з площею сільськогосподарських угідь понад 100 га краще забезпечені засобами виробництва і менш залежні від інших виробничих суб'єктів, які надають їм відповідні технічні послуги як в організаційному, так і в економічному аспектах.

Головною причиною недостатнього рівня матеріально-технічного забезпечення фермерських господарств є відсутність власного капіталу та умов доступу до кредитів, а також неадекватне співвідношення між цінами на технічні засоби та сільськогосподарську продукцію. Складність вирішення проблеми технічного забезпечення полягає і в тому, що техніка потрібна максимально наближена до розмірів фермерських господарств і їх виробничого спрямування. Зрозуміло, що на 20-50 га землі фермеру недоцільно мати зернозбиральний або бурякозбиральний комбайни. Собівартість продукції в цьому випадку була б занадто високою. Однак фермеру необхідно мати сільськогосподарські машини: плуги, культиватори, сійки, борони в необхідній кількості щоб забезпечити вчасне виконання технологічних операцій.

Вирішити цю проблему можна, на наш погляд, створенням мережі обслуговуючих кооперативів агросервісного та агрохімічного типу, товариств по сумісному використанню техніки, що дасть можливість зменшити витрати на її утримання, і у підсумку – знизити собівартість продукції. Доцільним є використання лізингу, перевагою якого є те, що деяке устаткування необхідно фермерським господарствам сезонно і в усьому виробничому циклі воно його не потребує.

Виробниками сільськогосподарської продукції в області є як реформовані сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових структур так і господарства населення. В цілому по області виробництво валової продукції сільського господарства за період з 2000 по 2008 рік збільшилось на 28% і склало 5114,4 млн. грн.. При цьому виробництво продукції рослинництва збільшилось на 84%, а продукції тваринництва – зменшилось на 35%.

Аналіз виробництва продукції по категоріях господарств свідчить, що основними виробниками продукції тваринництва залишаються господарства населення, їх питома вага в загальному обсязі виробництва по області складає майже 80%. Сільськогосподарські підприємства віддають перевагу виробництву рослинницької продукції (рис. 2).

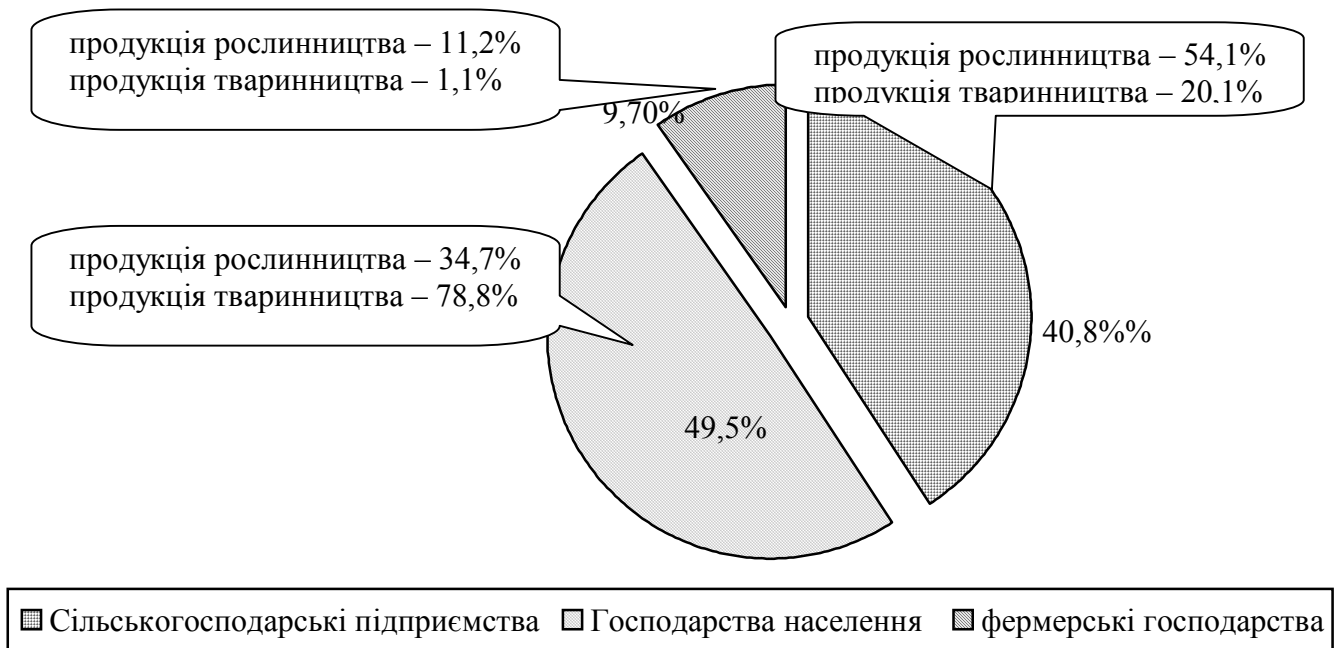


Рис. 2. Вклад основних товаровиробників у виробництво валової продукції сільського господарства Одеської області у 2008 році

Фермерські господарства, незважаючи на значну вагу в кількості господарюючих суб'єктів аграрного сектору (85,7% до загальної кількості), займають порівняно незначне місце й роль у виробництві продукції сільського господарства області поряд з іншими формами господарювання на селі. Порівняно з попередніми роками питома вага основних видів продукції фермерських господарств в загальних обсягах зростає, проте залишається ще незначною.

Основним виробничим напрямком фермерських господарств Одеської області є виробництво продукції рослинництва. Для більшості з них виробництво зерна, соняшнику, цукрових буряків та овочів є найбільш вигідним серед іншої сільськогосподарської продукції, що зумовлено сприятливою кон'юнктурою ринку, вигідними природно-кліматичними умовами, відносно нескладною технологією виробництва та більш менш задовільними матеріально-технічним забезпеченням. Частка рослинництва в загальному виробництві продукції фермерськими господарствами у 2008 році складає 97,1%. Найбільша питома вага фермерських господарств припадає на виробництво зернових культур і соняшнику – 16,7% та 16,2% від загального обсягу по області у 2008 році.

Економічна недоцільність займатись виробництвом продукції тваринництва зумовила виробничу орієнтованість переважної більшості фермерських господарств Одеської області на галузь рослинництва і в першу чергу на виробництво продукції екстенсивних сільськогосподарських культур, яка є економічно вигіднішою і в меншій мірі трудо- і капіталомісткою. Далеко не всі фермери утримують худобу. Низькі реалізаційні ціни, а також “вільна поведінка” цін перекупників зумовлюють спад платоспроможного попиту на тваринницьку продукцію споживачів, гальмують розвиток тваринництва в фермерських господарствах області. Тільки 89 господарств (1,5% від загальної кількості фермерських господарств) області займаються тваринництвом тому, що високі ціни на будівельні матеріали і техніку, неможливість побудувати та обладнати необхідні тваринницькі приміщення, придбати племінну худобу стримують розвиток тваринництва в фермерських господарствах.

В Одеській області основними виробниками базових видів рослинницької продукції – зерна, соняшнику, цукрових буряків та кормових культур залишаються крупні сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових структур. Доля фермерських господарств у загальному виробництві основних сільськогосподарських культур підприємствами різних організаційно-правових форм зростає (рис. 3).

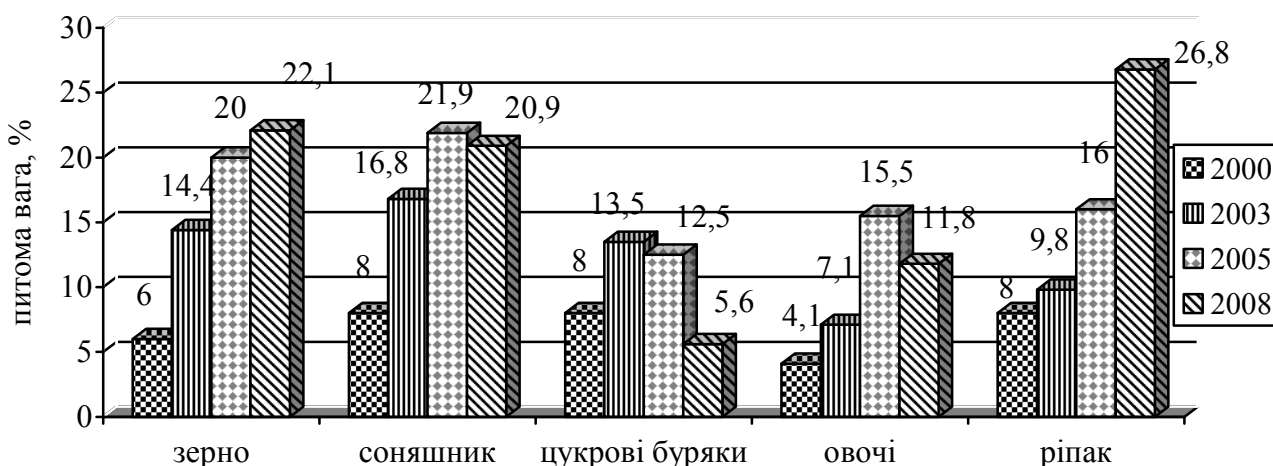


Рис. 3. Питома вага фермерських господарств у виробництві продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності [4]

При цьому слід зазначити, що до 2005 року питома вага фермерських господарств по основним культурам мала тенденцію до збільшення, а починаючи з 2006 року по деяким з них спостерігається зменшення у зв'язку зі змінами у структурі посівних площ та

переорієнтацією виробничої діяльності на вирощування ріпаку. В умовах посилення ринкових відносин фермери орієнтуються на виробництво того виду продукції, який користується попитом і дає можливість отримати найбільший прибуток. Такими видами продукції області є зернові та технічні культури. В структурі посівних площ фермерських господарств у 2008 році під зернові та зернобобові культури відведено 69,0% загальної площі посіву, під технічні – 29,0%.

Сільськогосподарські культури досить істотно відрізняються за фізіологічними особливостями розвитку і потребують сприятливих ґрунтовно-кліматичних та економічних умов, удосконалення регіонального розміщення, створення сприятливих умов для одержання високих врожаїв при оптимальному рівні виробничих витрат.

Більшість фермерських господарств має недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, що зумовлено низькою платоспроможністю цих господарств. Фермерські господарства не мають можливості забезпечити інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур, у фермерів немає обігових коштів і стартового капіталу в період їх становлення. Нестача власних обігових коштів позбавляє підприємства можливості придбання матеріальних засобів у необхідному обсязі, виконання всіх передбачених технологією сільськогосподарських робіт в оптимальні строки. І як наслідок, на сьогодні тільки незначна частина фермерських господарств досягла високих показників у виробництві рослинницької продукції, стабільно вирощує високі урожаї (табл.2). В основному це стосується великих за розмірами зібраної площі господарств, які мають можливість забезпечити досить високий рівень інтенсифікації рослинництва із оптимальним застосування органічних, мінеральних добрив, засобів обробітку насіння та захисту рослин, дотримання агротехніки

Таблиця 2

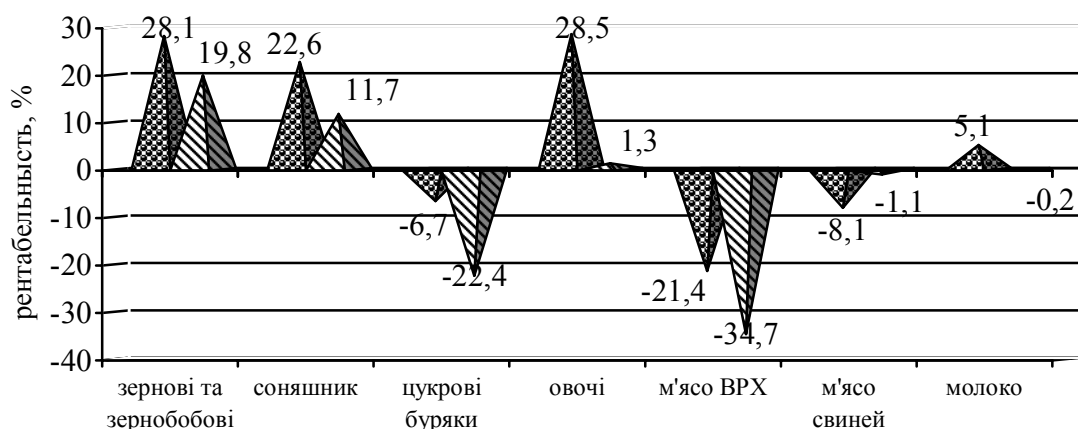
Групування фермерських господарств за розмірами зібраної площі та урожайності основних сільськогосподарських культур у 2008 році

Розміри зібраної площі	Сільськогосподарські культури							
	зернові та зерно бобові культури		кукурудза на зерно		соняшник		ріпак озимий	
	кількість господарств	урожайність	кількість господарств	урожайність	кількість господарств	урожайність	кількість господарств	урожайність
Фермерські господарства , всього	3635	28,3	513	24,0	1124	11,6	462	18,2
З них з площею до 50 га	3013	22,3	477	21,1	937	10,1	294	12,7
50,01 - 100 га	190	24,9	24	23,3	106	12,4	59	14,2
100,01 – 250 га	245	25,7	11	32,0	58	12,5	67	16,9
250,01 – 500 га	108	28,4	1	13,0	19	11,8	26	19,5
500,01 – 1000 га	48	29,8	-	-	3	19,5	16	21,3
понад 1000 га	31	33,7	-	-	1	8,9	-	-

Результативність виробництва основних видів рослинницької продукції у фермерських господарствах в 2008 році значно краща, ніж в середньому по сільськогосподарським підприємствам області (рис. 4). Серед найбільш стабільних щодо рівня рентабельності, видів продукції господарств Одеської області слід виділити виробництво зернових, соняшнику та овочів.

В цілому за 2002-2008 роки ефективність діяльності фермерських господарств була майже на рівні середніх показників по області, рівень рентабельності в 2008 році склав

26,6%, що на 13 відсотко-пунктів нижче показника 2001 року. Основною причиною цього є значне зростання витрат на виробництво.



■ фермерські господарства ▨ сільськогосподарські підприємства різних форм власності

Рис. 4. Рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції в агроформуваннях Одеської області [5]

Найбільшу питому вагу в структурі витрат на виробництво в фермерських господарствах займають вартість матеріалів, майже 70% і витрати на оплату праці – майже 14%. Слід відзначити, що питома вага витрат на оплату праці характерна для крупних за земельними наділами фермерських господарств (100 га і більше), які інтенсивно використовують найману робочу силу. І навпаки, в невеликих, до 50 га, господарствах цей фактор зміни витрат не суттєвий, оскільки виробництво здійснюється за участю праці членів сім'ї фермера. В цих господарствах матеріальні витрати домінують в формуванні собівартості продукції. Для невеликих фермерських господарств характерним є висока питома вага в структурі витрат оплата послуг і робіт, що виконали сторонні організації. В середніх і великих фермерських господарствах, які більш-менш забезпечені засобами виробництва, питома вага витрат на оплату послуг сторонніх організацій незначна.

Отже, фінансові результати діяльності фермерських господарств, різних за розмірами земельних ресурсів, дещо відрізняються за джерелами формування. Невеликі господарства зберігають свою конкурентоспроможність в основному за рахунок порівняно низької собівартості продукції (не враховуються витрати на оплату праці). Вони мають конкурентні переваги в ціновій конкуренції.

Однією з суттєвих проблем, що гальмує ефективний розвиток фермерських господарств є проблема реалізації виробленої продукції через різні формування споживачам. Більшість фермерських господарств не має достатніх навиків у пошуку вигідних каналів збуту своєї продукції. Обмежена доступність до ринків збуту, відсутність інформації про ринкову кон'юнктуру, реальні ціни на окремі види продукції призводить до низького рівня товарності виробленої продукції. Існуючі канали реалізації продукції не відбивають інтереси безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, що призводить до зниження їх доходів. Діяльність же посередницьких структур переважно зорієнтована на одержання максимальної вигоди на свою користь.

На нашу думку, ефективним каналом реалізації продукції повинно стати створення оптових продовольчих ринків, метою яких є поліпшення умов і прискорення просування продукції фермерських господарств до споживача, що дозволить фермерам вийти на прямі зв'язки з реалізації продукції без посередників.

Враховуючи особливості функціонування аграрного сектору економіки, забезпечення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств, в тому числі і фермерських господарств, в значній мірі залежить від державної фінансової підтримки через цільові

програми дотування виробництва продукції. Заходи, що запроваджені в сучасних умовах включають: бюджетну тваринницьку дотацію, державну підтримку виробництва продукції рослинництва (дотування на гектар посівів, часткова компенсація вартості мінеральних добрив), підтримка селекції в рослинництві, тваринництві, птахівництві та інші.

Однак позиція фермерських господарств залишається вкрай незадовільною, більшість з них не підпадають під механізм дії зазначених програм, відмічається велика нерівномірність фінансування фермерських господарств за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. З боку держави відсутня довгострокова фінансова підтримка фермерських господарств з низькими відсотковими ставками.

З урахуванням вищезазначеного, вважаємо пріоритетним напрямком забезпечення фінансової самодостатності фермерських господарств залучення в необхідних обсягах доступних за ціною кредитних ресурсів на пільгових умовах для можливості здійснення виробничої діяльності на прибутковій основі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таки чином, сьогодні незаперечний факт, що фермерські господарства визнані на законодавчому рівні, існують поряд з іншими суб'єктами підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, конкурують як рівноправна форма господарювання на селі. Проте, на сучасному етапі ринкових перетворень та загострення економічної кризи, більшість фермерських господарств опинились перед значними труднощами: слабка орієнтація у вимогах ринкової економіки; недостатня матеріальна і технічна озброєність виробництва (без можливостей застосування передових технологій); відсутність достатньо потужних джерел фінансування; психологічна і організаційна невідповідність працювати в умовах ринкових відносин.

З метою забезпечення стабільного розвитку фермерських господарств та посилення їх позицій на аграрному ринку основними напрямками діяльності мають стати:

- подальша інтенсифікація виробництва в фермерських господарствах, яка забезпечить культуру землеробства, якість насіння і породний склад худоби, що в кінцевому результаті забезпечить цінову конкуренцію товарів на ринку;
- поглиблення інтеграційних процесів і кооперування виробничої діяльності фермерських господарств, що дасть можливість господарствам отримувати додаткові прибутки від реалізації продукції переробки, забезпечить високий рівень вирішення проблем маркетингової діяльності та матеріально-технічного і технологічного забезпечення виробництва;
- удосконалення, на рівні регіону та держави, системи економічних відносин, державної підтримки фермерського руху, поліпшення правового і фінансового клімату в аграрному секторі економіки.

Наведені пропозиції сприятимуть в перспективі ефективному розвитку фермерських господарств, підвищенню конкурентоспроможності, платоспроможності та розширеному відтворенню сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Макаренко П. М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 145–152.
2. Махортов Ю. О. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні / Ю. О. Махортов, В. Л. Дмитренко // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 6. – С. 73–76.
3. Збарський В. Функціонування фермерських господарств Черкащини / В. Збарський // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2007. – № 23. – С. 10–15.
4. Статистичний щорічник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Статистичний щорічник Одеської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.